

TANZİMAT DÖNEMİNDEN İKİBİNLİ YILLARA TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DIŞA AÇIKLIK SERÜVENİ

Figen KALYONCU¹
Cüneyt SEVİM²
Zafer SEZGİN³

ÖZ

Osmanlı ekonomisi, 1838'de Osmanlı-İngiliz ticaret sözleşmesi ile dış piyasalara açılmaya başlamıştı. Bu dış açılma süreci, Tanzimat, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de devam etti. Ancak, Osmanlı ekonomisi uluslararası ekonomide eşit bir oyuncu olmak yerine yarı sömürge şartlarından dolayı gelişmiş ekonomiler için bir ham madde kaynağı olmuştur. Türkiye ekonomisi 1923 Cumhuriyet'in kuruluşundan 24 OCAK 1980 istikrar programının yürürlüğe girmesine kadar birçok dış açılma denemeleri geçirmiştir. Ekonominin dış açılma süreci 1990'lı yıllar ve sonrasında da devam etmektedir.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde dış açılma olgusu, Cumhuriyet öncesi dönemden başlanarak Cumhuriyet'in kuruluş dönemine, sonrasında planlı dönem ve 1980-2000 dönemi dış açılma kriterleri göz önüne alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Meşrutiyet, dış açılma, Cumhuriyet dönemi, Türkiye ekonomisi.

ECONOMIC OPENNESS ADVENTURE OF TURKEY FROM TANZİMAT TO 2000s

ABSTRACT

Ottoman economy opened up to foreign markets with the Ottoman-English Trade Act, which was signed in 1838. The attempts to open the Ottoman economy to foreign markets continued through the Tanzimat period, the First Constitutional Era and the Second Constitutional Era. However, instead of being an equal player in international economy, Ottoman economy solely became a source of raw materials for the developed countries because of the semi-colonial structure of the economy. Turkish economy also experienced several attempts to be a full open economy between the foundation of Modern Turkish Republic in 1923 and the Stabilization Program of 1980. Economic openness process has been still going on since 1990s.

In this study, the attempts to open the Turkish economy to foreign markets are examined within the framework of criteria defining open economy. The examination especially focuses on pre-Republic period as well as the planned economy period and the attempts in the period of 1980-2000.

Key Words: Tanzimat, Meşrutiyet, Open Economy, Turkish Economy, Modern Turkish Republic.

1. GİRİŞ

Dışa açılma bir ülkenin uluslararası pazarlarla bütünleşmesini içeren geniş, kapsamlı ama sınırları tam olarak belirlenemeyen bir terimdir.

¹ Dr. Ankara Üniversitesi_Ankara

² Dr. Kara Harp Okulu_Ekonomi A.B.D._Ankara

³ Dr. Sakarya Üniversitesi_İ.İ.B.F._Sakarya

Geçmişe dönük baktığımızda, Osmanlı Devletinin en güçlü olduğu 1453 yılına kadar devlet, bütün ekonomik faaliyetlerin tek ve mutlak hakimi olmuş, dış ticaret politikası açısından dışa kapalı devletçi bir politika uygulamıştı. İmparatorluk dışa kapalı olduğu için gerek ulaştırma teknolojisinin henüz gelişmemiş olması, gerekse de gelişmiş iş bölümünün olmasından dolayı tüketim için gerekli olan gıda maddeleri ve üretim için gerekli ham maddelerin büyük bölümü ülke içinden sağlanmıştı. Ancak 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünyada ve Avrupa'da meydana gelen gelişmeler sonucu bir takım ülkeler büyük bir sıçrama yaparak doğu bölgelerini tehdit etmeye; Amerika'ya, Afrika'ya ve yeni topraklara yayılmaya başlamışlardı. Osmanlıların o dönemde gelişmeleri durmuştu. Dünya ticaretinde ise önemli gelişmeler olmaktadır. Özellikle 1750 - 1830 yılları arasında ilk kez İngiltere'de başlayan sanayi devrimi, insanlık tarihinde bir dönüm noktası olmuştu (Rostow, 1971).

Sanayi devrimi sonrasında Avrupa ülkelerinin bir yandan mamul mallarına pazar öte yandan da bol ve ucuz ham madde kaynakları arayışları dünya ticaretinin hızla gelişmesine yol açmıştı. Dönemin sanayileşmiş ülkesi olan İngiltere yeni pazarlar ve ham madde kaynakları arıyordu. İşte İngiltere'ye göre Osmanlı ekonomisi İngiliz sanayi kesimince denetim altında tutulmalıydı. Osmanlılar bütün taleplere göğüs germiş, İngilizlerle "Balta Limanı Antlaşması" diye bilinen Osmanlı - İngiliz serbest ticaret antlaşması 1838'de imzalanmıştı (Ürünlü, 1975).

Söz konusu antlaşma, Osmanlı pazarlarını Avrupa ticaret ve sanayi sermayesinin çıkarları doğrultusunda dış ticarete açılması için gerekli düzenlemeleri içermekteydi.

Osmanlı - İngiliz serbest ticaret antlaşmasıyla Osmanlı'da başlayan dışa açılma süreci Tanzimat, I.Meşrutiyet ve II.Meşrutiyet dönemlerinde de zorunlu olarak sürmüştü. Çünkü Tanzimat'tan beri süre gelen yarı sömürge şartlarından dolayı ülke ne gümrüklerine nede bütçesine hakimdi. Dünyaya açık Osmanlı pazarları kapitalist ekonomilerin ham madde ve yatırım kaynaklarıydı.

I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla her ülke kendi içine kapanınca millî iktisat politikalarının uygulanabilmesi için gerekli şartlar sağlanmıştı. Buna rağmen savaşın olumsuz koşullarından dolayı gerek ekonomik, gerekse de siyasal anlamda yıkılma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa Devletleri tarafından paylaşılmaya başlanmıştı.

Tanzimat'tan 2000'li yıllara kadar Türkiye Ekonomisinde dışa açılmayı içeren çalışmamızda ilk olarak Cumhuriyet öncesi dönem açıklanmıştır. Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda ülke ekonomisi dışa çok açık, bağımlı, fakir bir ham madde ekonomisi özelliği taşıyordu. Bu bilgiler ışığında çalışmamızın ikinci bölümünde Cumhuriyetin kuruluşundan planlı kalkınma dönemine kadar dışa açılma denemeleri açıklanmıştır.

1960 yılından sonra ekonominin bir plana bağlanması fikri genel kabul görünce 1961 yılında çıkartılan yasa ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş ve Türkiye ekonomisinde 1962 yılından sonra başlayan planlı kalkınma dönemi ve bu dönemde dışa açılma denemeleri çalışmamızın üçüncü bölümünde incelenmiştir.

24 Ocak 1980 tarihi ise Türkiye ekonomisinde bir dönüm noktası olmuştur. 24 Ocak kararlarını izleyen dönemde önce mal piyasasına ve para piyasasına serbestlik kazandırılmış, Ağustos 1989'da Türk parasının kıymetini koruma kanunu hakkındaki 32 sayılı kararla döviz ile ilgili işlemlerin serbestleştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda çalışmamızın dördüncü bölümünde, 1980 sonrası döneme ilişkin gelişmeler dışa açılma göz önüne alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın beşinci ve son bölümünde ise 1990'lı ve 2000'li yıllardaki ekonomik durum ve güçlü ekonomiye geçiş programı dışa açılma kriterleri dikkate alınarak incelenmiştir.

2. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE DIŞA AÇILMA DENEMELERİ

1838 Osmanlı - İngiliz Ticaret Sözleşmesi ile Osmanlı İmparatorluğuna sınırsızca el atma yetkisi 1839 Tanzimat Fermanı ile yasal bir nitelik kazanmıştı. Böylece Osmanlılar zorunlu olarak"dışa açık" liberal politikalar

uygulamak zorunda bırakılmıştı. Tanzimat bir dünya görüşü olarak ortaya çıkmıştı. Bu düzen tüm sosyal hayatın her safhasında yeni düzenlemeleri içermekteydi (Aydın, 1994).

Tanzimat'la getirilen yeni düzenlemeler daha çok Osmanlı İmparatorluğunun kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlayacak biçimdeydi. Özellikle o dönemlerde yabancı kaynaklı fikirlerde de Osmanlı İmparatorluğunun serbest ticaret için ideal ülke olduğuna inanılıyordu (Mardin, 1962).

Osmanlı Devletinin büyük Avrupa devletlerinin ortak bir yarı sömürgesi haline dönüşmesinde, Avrupa sermayesinin doğrudan doğruya oynadığı rol son derece önemli olmuştu. 1850'lerden sonraki döneme ağırlıklarını koymuş olan Ali Paşa ve Fuat Paşa Osmanlı devlet kadrolarında batılı devlet adamı olarak isim yapmışlardı.

Osmanlı ticaretini elinde bulunduran azınlık tüccarların ekonomik yapı üzerindeki etkisini yakından görmüş olan Fuat Paşa, liberal görüşleri benimseyen bir devlet adamıydı. Fuat Paşa zorunlu olmayan malların ithalatında gümrük vergilerini yükseltmiş, emlak vergisi koymuştu. Osmanlı ticaretinin gelişmesi için, Osmanlıların ticaret kültürüne alıştırılması gerektiğini ve bunun içinde liberal düşünceyi hakim kılmak gerektiğini 1869 yılında ilk olarak İstanbul da "The Levant Herald" gazetesinde çıkan vasiyetnamesinde belirtilmiştir (Akarlı, 1978).

Ali Paşa da ülkenin geleceğini güvence altına alacak konulara temas etmiş, özellikle dışa açık bir piyasa ekonomisine geçilmesini önermişti. 15 yıl boyunca iki devlet adamı da serbest ticaret ilkesinde birleşmişti (Çavdar, 1992).

Tanzimat döneminde ileriye dönük adımlar atılmaya çalışılmış, ne var ki dış borçlanmalar ve Avrupa Özel Sermayesinin Osmanlı ekonomisini kapitalist dünya piyasasına daha çok bağlayan kesimlere yapmış olduğu doğrudan yatırımlar Osmanlı Devletinin Avrupa'nın mali denetimi altına girmesine yol açmıştı. Bu gerileme döneminde oluşan Jön Türkler olarak

bilinen muhalifler, dönemin serbest ticaret politikalarını eleştirmişler ve 1876'da anayasanın kabul edilmesi için baskı oluşturmuşlardı.

I.Meşrutiyet döneminde dışa açılma yerine himayeci, korumacı politikalar gündeme gelmişti. Özellikle Osmanlının ekonomik gelişimi için bir süre korumacı politikaların uygulanmasını ve yerli sanayinin himaye edilmesini Ahmet Mithat "ekonomi politik" adlı eserinde önermişti. Söz konusu himayecilik politikası yazıldığından yüz sene sonrasına kadar Osmanlı Devletinde ve daha sonra Cumhuriyet ekonomisinde bir politika olarak kendisini göstermiş, özel kesimde de uygulamıştı. Özel kesim, "karma ekonomi" ile ekonomi yönetimini devlet elinde kalmasından yana tavir koymuştu (Karakoyunlu, 1997).

Oysa I.Meşrutiyet döneminde iktisat hocalığı yapmış olan Sakızlı Ohannes Efendi, yazdığı ilk iktisat kitabında ülkenin kalkınmasının ancak "serbest piyasa ekonomisi" içinde gerçekleştirileceğini savunmuştu. O dönemlerde serbest ticaretin uluslararası iş bölümü ile gerçekleşebileceği, böylece her ülkenin en iyi olduğu kesimler üzerinde yoğunlaşması gerektiği ve bu durumun tüm toplumlaraçısından çok yararlı olacağına inanılmıştır.

Her ne kadar ülkenin ekonomisini kurtarmak için gerek dışa açılma yönünde gerekse koruma yönünde görüşler ileri sürülse de, uluslararası ticaret anlaşmaları, kapitülasyonlar, artan dış borçlar vb. etkenlerle Avrupa ülkeleri Osmanlı gelirlerine el koymuştur.Devlet siyasal bağımsızlığını da kaybetmesi ile Osmanlı toplumundaki ve ekonomisindeki bozulma, 1889 yılında İttihat ve Terakki'nin siyasette milliyetçilik, ekonomide de "Milli Ekonomi" düşüncesini başlatmasına neden olmuştur (Aksin, 1971).

II.Meşrutiyet'in hazırlayıcısı olan ve 1918 yılına kadar ülkeyi yöneten İttihat ve Terakki'nin ekonomide başlattığı milli düşünce, Tanzimat'tan beri devam eden yarı sömürge şartlarından dolayı hayata geçirilememişti. Ülke ne gümrüklerine, nede bütçesine hakimdi. Dünyaya açık Osmanlı ekonomisi kapitalist ekonomilerin ham madde ve yatırım kaynakları olmaya devam etmişti. Kapitülasyonlara bağlı olarak yabancı tüccarların ekonomik ayrıcalıkları, Merkez Bankasıgörevini sürdüren bir yabancı ortaklığı olan Osmanlı Bankası dış borçların getirdiği siyasi baskı, Osmanlı maliyesi

KALYONCU – SEVİM - SEZGİN

KHO BİLİM DERGİSİ CİLT: 23 SAYI: 1 YIL: 2013

üzerindeki yabancı mali denetim aracı konumundaki Duyun-u Umumiye idaresinin etkileri nedeniyle Osmanlı devlet adamları batı çıkarlarına aykırı bağımsız biriktisat politikası uygulayamamıştı. Bu şartlar altında 1908-1914 yılları arası "dışa açık liberal politikalar" zorunlu olarak uygulanmıştı. Osmanlı devleti kendinikurtaracak iç dinamiktenyoksun olduğu için itici güç dışarıda aranmıştı ve dış borçlanma ile yabancı sermaye ilkeolarak hep teşvik edilmişti (Boratav, 1995).

Osmanlı yöneticileri Avrupa para piyasalarında yeni tahviller satabilmek için Almanya ile Fransa arasındaki rekabetten yararlanmaya çalışmışlar; ancak her borçlanma için Avrupalı devletlere yeni ödümler vermek durumunda kalmışlardı.

Osmanlı devletinde yabancı sermaye yatırımları da 19.yy ikinci yarısında dış borçlanmanın başladığı yıllarda girmişti. Yabancı sermayenin ulaştırma yapısında sağladığı en büyük gelişme demiryolu yapımında olmuştu. 1856'dan sonra çeşitli Avrupa ülkeleri Osmanlı hükümetinden demiryolu yapımı ve işletmesi için ayrıcalıklar almıştı (Şahin, 1995).

19.yy ikinci yarısıile 20.yy ilk20 yılı Osmanlı Devletinin Avrupa ekonomilerine gittikçe daha yoğun bir biçimde açıldığı yıllardı. Bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti, Avrupa'ya ham madde ve yiyecek maddeleri satan ve Avrupa'dan mamul madde satın alan bir ülke durumuna düşmüştü. Bu süreç içerisinde Osmanlı tarımı ile ham madde kesimi geri kalan Osmanlı sanayi değil de Avrupa sanayicileri ile bütünleşmişti. Böylece Osmanlı ekonomisindetarım, ham madde ve sanayi kesimi birbirini tamamlayarak sağlıklı bir biçimde gelişmemişti.

I.Dünya savaşının başlamasıyla her ülke kendi içine kapanınca korumacı politikalar gündeme gelmişti. Almanya ve diğer ülkelerin itirazlarına karşın kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştı (Pamuk, 1993).

Milli burjuvazinin oluşturulması, yabancı ayrıcalıklarının kaldırılması, yabancı sermayenin gözden geçirilmesi, milli bankaların kurulması, dış ticaretin tekrar düzenlenmesi gibi ekonomik konularda milli iktisat politikası

uygulamaları söz konusu olmuştu. Ancak bunda da uzun süreli başarı sağlanamamıştı.

Savaşın olumsuz koşullarından dolayı gerek ekonomik gerek siyasi anlamda yıkılma sürecine giren, Osmanlı Devletinde kapitülasyonlarla ekonomik etkinlik sağlayan Avrupa devletleri aralarında anlaşarak Osmanlı Devletini parçalamaya başlamışlardı. İşte Kurtuluş Savaşı ortamı içinde Mustafa Kemal (Atatürk) tam bağımsızlık amacıyla harekete geçmişti. Savaşın ekonomik koşullarında ortaya çıkan temel hedef bağımsızlık olmuş, ekonomik sorunlar ikinci plana düşmüştü.

1922 yılının sonlarına doğru Yunan ordusuyla devam eden sıcak savaş bitmiş, Fransa ile yapılan Ankara Antlaşmasıyla güney illerimiz boşaltılmıştı. 11 Ekim 1922'de Ankara'dan aldığı yetki ile İsmet Paşa (İnönü) Yunanlılarla Mudanya Antlaşmasını TBMM adına imzalamıştı. Bu amaçla TBMM'nin seçtiği delegeler Lozan görüşmelerine gönderilmişti (Aydemir, 1995).

Ancak Batılı devletlerin daha önceki yıllardan esinlenerek Osmanlı devletinde sahip oldukları çıkarları yeni Türkiye Cumhuriyeti üzerinde de sürdürme emelleri devam edince konferans kesilmiştir. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Atatürk Batılı ülkeleri ikna edecek ve halen Batıda hakim olan liberal iktisat politikalarının Türkiye Cumhuriyetinde uygulanabileceğini göstermek amacıyla İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasına karar vermişti.

1923 İzmir İktisat Kongresi kararlarının alınmasından 1929 Dünya ekonomik bunalımının ortaya çıkmasına kadar olan dönemde ekonomide dışı açık liberal politikalar etkili olmuştu.

3. CUMHURİYETİN KURULUŞ DÖNEMİNDE DIŞA AÇILMA DENEMELERİ (1923 - 1960)

Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda ülke dışı çok bağımlı, çok açık, fakir bir ham madde ekonomisinin bütün özelliklerini taşıyordu. Osmanlı Devletinin son yıllarını yarı sömürgeye dönüştüren kurumlar henüz tasfiye edilmemişlerdi. Para, banka ve kambiyo sistemleri yabancılar tarafından

KALYONCU – SEVİM - SEZGİN

KHO BİLİM DERGİSİ CİLT: 23 SAYI: 1 YIL: 2013

belirleniyordu. Lozan Antlaşmasının 1929'a kadar hükümetin gümrük vergisini koyma yetkisini kısıtlayan hükmü (Meray, 1973) yabancı şirketlerin (bankalar dahil) ekonomideki egemenliklerini sürdürmeleri ekonominin çok zayıf iç yapısıyla tamamlandığında, yarı sömürge ekonomisi görünümü ortaya çıkıyordu. Ekonominin dışa bu derece yüksek bağımlılığı, dışa açık kalmayı zorunlu kılıyordu.

1929 yılında Lozan Antlaşmasıyla konulan süre dolunca dış ticareti düzenlemek amacıyla bir yasa çıkarılmıştı. Bu düzenlemenin temel amacı yerli üretimin özellikle sanayi üretiminin dış rekabete karşı korunmasıydı. Dolayısıyla, serbest dış ticaret yerine, ılımlı oranlarda da olsa, korumacılık gündeme gelmişti.

1929 yılından sonra birçok ülke dünya ekonomik bunalımıyla karşı karşıya kalınca dış ticareti sınırlama yoluna gitmişti. Türkiye'de de benzer sınırlamalara gidilmiş (Tekeli ve İlkin, 1983), ithalatta kota uygulaması ve TL'nin dış değerini korumak üzere alınan önlemler ile dış ticaret sınırlandırılmıştı. Dolayısıyla 1930'ların başında ülke ekonomisi dış ve iç koşulların etkisiyle giderek daha içe dönük, dışa bağımlılığı daha az bir noktaya gelmişti (Kepenek ve Yentürk, 1994).

Devletçilik uygulamalarının gerçekleştirildiği 1930'lu yıllarda dış ticaret alanında belli düzenlemelere gidilmişti. Dış ticaret büyük ölçüde ikili antlaşmalarla yürütülmüştü. Başta Almanya olmak üzere birçok ülke ile kliring antlaşmaları yapılmıştı (Seyidoğlu, 1982). İhracat karşılığı ithalat yaklaşımı uygulamıştı. Bu alandaki düzenlemeler 1934'te kurulan "Dış Ticaret Ofisi" aracılığıyla yürütülmüş, 1936'dan sonra dış ticaret bütçeleri hazırlanması yoluna gidilmişti. Dış ticaretin 1937'de kliring antlaşmalarından kurtarılarak daha serbest olması yönündeki girişimler 1938'de dış ticaretin açık vermesi üzerine terk edilmiş, yeniden sınırlamalar getirilmişti. 1940 yılında çıkarılan "Milli Koruma Kanunu" çerçevesinde ithal ve ihraç malların fiyatlarına kontrol getirilmiş, hükümetin ülke ihtiyacı için hariçten ithali zorunlu olan malların miktar, cins ve çeşitlerini gerektiğinde tespit edebileceği hükme bağlanmıştı. Dış ticarete getirilen bu kısıtlamalar ve savaş süresince Türk ihraç mallarına olan talebin artması nedeniyle

KALYONCU – SEVİM - SEZGİN

KHO BİLİM DERGİSİ CİLT: 23 SAYI: 1 YIL: 2013

ülkemizin altın ve döviz rezervlerinde önemli artışlar sağlanmıştı (Başol, 1983).

Ekonomi politikasındaki köklü değişmeye ve bunun uygulanmasına bağlı olarak dış ticaretin 1946-1962 döneminde ekonomik gelişmede önemi artmıştı. Dış ticarete 1946 devalüasyonunu izleyen yıllarda, 1953'e kadar görece bir serbesti politikası izlenmişti (Kepenek, 1982).

Ancak dış ticaret açıklarının büyümesi nedeniyle Eylül 1953 tarihinden itibaren tekrar ithalatı kısıtlayıcı önlemlere başvurulmuş ve 1954 yılından itibaren ithalat gerek miktar gerekse değer açısından sınırlandırmalara tabi tutulmuştu.

İhracat ise Avrupa'nın yeniden inşası ve Kore Savaşı'nın sağladığı olumlu ortamda hızla artmış, daha sonraki yıllarda bu olumlu dış koşullar sona ermişti. Özellikle tarımsal üretim 1954'te kötü hava koşulları nedeniyle az olmuş, bunlara iç fiyat artışlarının olumsuz etkileri de eklenmişti. Ayrıca hükümet ihracat gelirlerini kararlı tutmak ve döviz karaborsasını engellemek amacıyla ihracat fiyatlarını saptama yoluna gitmişti. Bu durum ise ihracatı olumsuz yönde etkilemişti. Dış ödemeler açığının sürmesi üzerine hükümet çoğunluğu sosyalist ülkeler olmak üzere bazı ülkelerle kliring anlaşmaları yapmıştı. Bununla beraber bir kısım Batı Avrupa ülkesiyle de kliring anlaşması yapılarak, bu ülkelerin Türkiye'den alacakları ürünlerin döviz karşılığının bir bölümünün bu ülkelerden yapılan ithalatın karşılanmasıyla kullanılması yoluna gidilmişti. Tüm bu uygulamalar dış ticaret makasının daralmasına ve buna bağlı olarak ekonomik bunalıma girmesine neden olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 1994). Bunun sonucu ise 1956-1958 yılları arasında Türkiye Ekonomisinin dışa kapanması olmuştu.

İstikrar programının uygulanması için baskı yapmak üzere dışarıdan verilen program kredileri azalmış, Dünya Bankasından da yeni proje kredisi alınmıştı. Dış kaynak yetersizliği dış ticaret açığını giderek küçültmüştü. Döviz tahsisleri çeşitli kısıtlayıcı etkenlerle yürütülen ihracat daralması ve takas işi de gidışı olumsuzlaştırmıştı (Kazgan, 1988).

Ekonomide bozulan iç ve dış dengenin yeniden istikrara kavuşturulması için, IMF ve OECD ile uzun süren görüşmeler sonucunda, 4 Ağustos 1958'de istikrar programı uygulama konmuştu. İstikrar programına işlerlik kazandırmak amacıyla, gerekli finansal desteğin sağlanması ve dış ödemeler dengesinin yeniden dengeye kavuşturulmasına olanak vermek için Türkiye'ye ayrıca iki yıl boyunca 359 milyon dolar yardım yapılması öngörülmüştü (Öksüz, 1980).

4. PLANLI DÖNEMDE DIŞA AÇILMA (1963-1980)

1960 yılından sonra ekonominin bir plana bağlanması fikri genel kabul görünce, 1961 yılında çıkartılan yasa ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş ve Türkiye ekonomisinde 1962 yılından sonra planlı kalkınma dönemi başlamıştı.

a. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Dışa Açılma: (1963-1967)

1963-1967 dönemini kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Türkiye'nin dış ticaret politikalarının uluslararası ihtisaslaşma ve işbirliğinin sağladığı imkânlardan en geniş ölçüde faydalanmak olduğunu temel ilke olarak kabul etmekteydi. Ayrıca Türkiye ekonomisinin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı alanlarda da üretime geçeceği ve bu kesimlerin uluslararası alanda rekabet gücü kazanıncaya kadar dış ticaret politikası yoluyla korunacağı belirtilmekteydi (Başol, 1983). Yani ithal ikamesi imkânlarının ilk beş yılda kullanılması planın gerçekleştirmek istediği amaçtı. Birinci plan döneminde dış ticaret açıklarından dolayı dış yardıma başvurulmuş ve ana ilke olarak ithalat gelirlerinin artırılması zorunluluk olarak kabul edilmişti.

Bunun için geleneksel ihraç ürünleri satışının mümkün olduğu kadar arttırılması, bu malların işlenmiş olarak ihraç yollarının aranması ve dış talebin diğerine oranla daha fazla artış gösteren yeni malları dış piyasaya arz ederek ihracatın yapısının değiştirilmesi ilke olarak benimsenmişti (Karluk, 1981).

Diğer yandan ithal ikamesine önem verilerek yerli ham madde kullanılmasını uyararak ithalatta tasarrufu elverişli kılmak ve genel düzeyde ithal talebini kontrol altında tutmak amaçlanmıştı. Ancak plan sonrasına bakıldığında ihracat alanında köklü,özendirici ve uzun döneme yönelik önlemler alınmamış, ihracattaki gelişme dünya ticaretindeki konjonktüre iç fiyat istikrarının korunmuş olmasına ve 1958-1960 kur ayarlamasının etkilerine terk edilmişti.

b. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Dışa Açılma: (1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı koruyucu dış ticaret politikası bakımından birinci plana göre daha fazla açıklık getirmişti. Plan ilkelerinde belirtildiğine göre yeni kurulan sanayilerin, kuruluş güçlüklerini yeninceye kadar ithalat kısıtlamaları ve gümrük politikaları ile koruması amaçlanmıştı.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Türk mallarının dış pazarlarda tanıtılması ve sürümünün artırılması konusunda sanayi ve ihracatçılara gerekli yardımların gösterileceği, sanayi ürün ihracatına uygulanmakta olan vergi iadesi usulünün basitleştirilerek daha yaygın bir duruma getirileceği öngörülmüştü. İkinci plan döneminde döviz dar boğazını genişletmek, iç ve dış fiyatlar arasında çıkan dengesizliği gidermek ve ihracatı artırmak için Türk Lirası 10 Ağustos 1970'de devalüe edilmiştir.

Fakat devalüasyon gerek duyulması bazı tedbirlere rağmen dış bağlantılara yeterli önem verilmediği ve dışa dönük bir faaliyet için yavaş davranıldığını göstermektedir. Gerçekte ekonomik faaliyetin dışa dönük bir nitelik kazanabilmesi için iç ekonomik faaliyetlerle dış faaliyetler arasındaki bağlantı üzerinde durulması gerekir (Kılıçbay, 1970).

1970 devalüasyonu ile ihracatta istenen artış sağlanmış ve 1970 yılında 600 milyon dolar olan program hedefine çok yaklaşılmıştı. Bu olumlu gelişme 1971 yılında da devam etmiş, 640 milyon dolarlık program hedefi geçilerek 677 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirilmişti (Karluk, 1981).

**c. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Dışa Açılma:
(1973-1977)**

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı stratejisine göre sanayileşmede benimsenen prensip "Dışa Dönük" olmaktadır. Türkiye uluslararası şartlara uygun, rekabet gücüne sahip sağlıklı bir sanayileşmeyi gerçekleştirmek zorundaydı. Bu yüzden mevcut ve yeni kurulacak sanayilerin uluslararası ve özellikle AET şartlarına uyumu kolaylaştıracak tedbirler alınması, dış ticaret dengesinin sağlanması, dış konjonktürden az etkilenen ihracat yapısını gerçekleştirilmesi ve ödemeler dengesinde tavizli dış kredilerin payının azaltılması amaçlanmaktaydı.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı dışa dönük uluslararası rekabet gücü olan endüstrileri teşvik etmeyi amaçladığından, dış ticarete getirilen kısıtlamaların tedricen kaldırılmasını hedef almıştı. Bu dönemin Türkiye ekonomisinin AET'ye tam üye olmasını sağlayacak geçiş dönemini kapsamaması planın dış ticarete getireceği koruyucu politikaları düzenlerken, anlaşma hükümleri ile doğan üyelik hükümlerini de göz önüne almasını zorunlu kılmaktaydı (Sağlam, 1976).

Bu yıllarda ihracata yapılan devalüasyonlara ve ihracatı özendirici diğer teşvik tedbirlerine rağmen ithalat devamlı ihracatın üzerinde olmuştu. Özellikle 1973-1974 petrol krizi ile birlikte ithalat önemli ölçüde artmıştı (Hiç, 1980).

Ayrıca değişen dünya konjonktürüne uyum sağlayacak tedbirlerin yurtiçinde zamanında alınamaması sonucu döviz gelirleri büyük ölçüde azalmıştı. Aşırı değerlenmiş TL, dış ticaret politikasında uygulanan aşırı korumacı eğilim, genişleyici maliye politikaları, kısa vadeli dış borçlanma stratejisi ve petrol krizinin etkisi ile ödemeler dengesi ciddi olarak bozulmuştu. Bu durum neticesinde özellikle cari işlemler açığı nedeni ile dış finansman ihtiyacı hızla artmış, özel yabancı sermaye ithali yeterince gerçekleştirilememişti. Bedelsiz ithalat önemli ölçüde büyümüş, kısa vadeli borç kullanımı da hızla artmıştı.

**ç. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Dışa Açılma:
(1979-1983)**

Dördüncü plan döneminde Türkiye ekonomisi çok yönlü bir uluslararası işbirliği çerçevesinde dış ekonomik ilişkileri bakımından uyumlu, bilinçli, ülke yararına ve dış bağımlılığı azaltıcı bir tutum izlemiştir. İthal edilen girdilere ve dış finansmana çok bağlı olan Türkiye ekonomisinde yatırım ve üretimi yönlendirmenin başlıca aracı döviz tahsisleri olmuştur(Başol, 1983).

1977 yılından sonra dış ödemeler büyük ölçüde durmuştu.Zorunlu petrol, gübre ve ilaç ham maddesine sınırlı ölçüde döviz bulunabilmekteydi. 1978-1979 yıllarında olumsuz ekonomik gelişmeyi önlemek amacıyla 1978'de IMF güdümünde istikrar politikası izlenmesi gündeme gelmişti. Ancak hükümet IMF ile anlaşamayınca, Türkiye ekonomisi anlaşmanın gerçekleştiği Mart 1979'a kadar taze kaynak girişinden yoksun kalmıştı.

Ülke ithal ikamesine dayalı bir sanayi yapısına sahip olduğundan, ithalatın finansmanı için yeterli dış kaynak sağlanamamıştı. 1979 yılında petrol fiyatlarında meydana gelen ikinci önemli artışın ekonomiye getirdiği ilave yük, kaynakların kıtlık derecelerini yansıtacak bir görelî fiyat sisteminin oluşturulamaması ve kamu harcamalarının kontrol edilememesi neticesine rezervler hızla erimiş, ekonominin ihtiyaç duyduğu yatırım malları ithalatı yapılamamıştı. Bu da önemli ölçüde kamu finansman açıklarına yol açmıştı. Ortaya çıkan bunalımlar neticesinde Türkiye ekonomisinde 24 Ocak 1980 istikrar kararları alınarak yeni bir dönem başlamıştı.

5. 1980'Lİ YILLARDA TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DIŞA AÇILMASI

24 Ocak kararlarının temel felsefesi "dünya ekonomisiyle entegrasyon politikası"dır. Bu dönemde ihracatın teşvik edilmesi ve ithalatta serbestlik, uzmanlık gerektiren bankacılık hizmetlerine yönelik talep yaratmıştı (Babuşçu, 1991). 24 Ocak kararlarından sonra Türkiye'de birçok yabancı banka şube açmış ve Türk bankacılığı da dışarıya açılmıştı. Dönemin "serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılma" olarak tanımlanan temel tercihi ihracata yönelik büyümeyi dışa açık büyümenin ana ögesi yapmıştı. Yani

KALYONCU – SEVİM - SEZGİN

KHO BİLİM DERGİSİ CİLT: 23 SAYI: 1 YIL: 2013

dışa açılma ihracatta sağlanan artışla özdeş tutulmuş ve bu amaçla ihracat sübvansiyon, vergi iadesi, gümrüksüz girdi vb. şekillerle özendirilmişti.

Ayrıca 24 Ocak kararlarını izleyen dönemde önce mal piyasasına ve para piyasasına serbestlik kazandırılmış, Türk parasının korunması hakkında kanun yürürlükten kaldırılarak kısa vadeyi içeren bir döviz piyasası kurulmuştu. Bu ise 1980'li yıllardan sonra finansal liberalleşme sürecinin hızlanmasına yol açmıştı (Parasız, 1995).

Ihracat artışının en önemli sonucu ithalatın artırılabilmesi, dolayısıyla ithalattan kaynaklanan tıkanıkların giderilmiş olmasıydı. Böylece ekonomide ithalat darlığından kaynaklanan fiyat artışı ve üretim duraklaması ortadan kalkmıştı. 1980'den itibaren ihracatı teşvik tedbirlerinin etkin bir şekilde uygulamaya başlamasıyla toplam ihracat gelirlerinde özellikle sınai ihracatından kaynaklanan önemli artışlar meydana gelmişti (DPT, 1981).

24 Ocak programının ikinci aşaması 1984 yılı başından itibaren yürürlüğe girmişti. Bu dönemden itibaren mal, hizmet ile sermaye, para ve döviz piyasalarında serbestleşme süreci hızlanmıştı (Kazgan, 1994).

Dış ticaret rejiminde ithalatla liberalleşme sürdürülürken ve gümrük vergi oranları düşürülürken, 1986 yılının ikinci yarısından itibaren ihracatın teşviki artırılmış ve TL'nin yabancı paralar karşısında değeri yurt içi ve yurt dışı fiyat artışları dikkate alınarak sürekli ayarlanmıştı (Çelebi, 1991).

1984-1989 döneminde 1987'ye kadar geçen yıllarda ekonominin serbestleşme çerçevesinde başarılı olduğu söylenebilir. 1988 yılının ikinci yarısında başlayan ekonomik durgunluk, ithalat artış hızını yavaşlatırken ihracat artış hızını sürdürmüştü. Ağustos 1989'da Türk parasının kıymetini koruma kanunu hakkındaki 32 sayılı karar ile döviz ile ilgili işlemlerin serbestleştirilmesi ve TL'nin konvertibilitesi yönünde çok önemli adımlar atılmıştı.

Ödemeler bilançosunun cari işlemler ve sermaye hesabı büyük ölçüde serbestleştirilmişti. Döviz kurlarının belirlenmesi ve kambiyo rejimi konusunda alınan tüm kararlarla TL konvertibilitesi olan bir para durumuna

getirilmişti. Dolayısıyla1990 yılında IMF TL'nin konvertibilitesini resmen tanımişti.

Ekonomik yapının dış gelişmelere duyarlılığı özellikle döviz geliri ile ödenecek dış borçlar bağlantısında sermaye hareketlerine nedenolmaktaydı.Dış gelirler dış ödemeler arasındaki uyum yada uyumsuzluk sermaye hareketlerini etkilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) sıcak paranın yada kısa vadeli sermaye girişinin temel nedenlerinden birisi söz konusu ülkelerin resmi dış yardımlardan, uluslararası banka kredilerinden yeterince yararlanamaması ve bu nedenle uluslararası fonları ülkeye çekmek suretiyle bol dış kaynağa ulaşma olanağı bulmaya çalışmasıdır. Ayrıca GOÜ'lerde sermaye piyasası yeterince istikrara kavuşmadığından spekülâtif kârlara olanak tanımaktadır. Bu ülkeler yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla sermaye kazançları üzerinden gelişmiş ülkelere göre daha az vergi almaktadırlar.Dolayısıyla hükümetler borçlanma yoluyla kamu harcamalarını genişletebilme imkânına kavuşmaktadırlar ve her türlü sermaye girişlerini teşvik etmektedirler (Kazgan, 2002).

Nitekim ülkeden sermaye giriş ve çıkışlarının büyük ölçüde serbestleşmesi ile birlikte sermaye kaçışını önlemek ve sermaye girişini sağlamak için yüksek oranlı faiz politikası uygulanmıştı.Bunun sonucunda artan döviz rezervleri TL'nin aşırı değerlenmesini sağlamış, fakat bu dış ticaret açığı üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştı (Kepenek ve Yentürk, 1994).

Türkiye ekonomisi dış ödemeler darboğazını 1989'da aşmıştı. İhracat ve ithalatın büyüme temposu ekonominin gelişmesi ile uyum içine girmiş, 1989 ortalarından itibaren vergi iadesi gibi doğrudan ihracat teşvikine yönelik kaynaklar ihracata dönük sanayi üretiminin teşvikine yöneltilmişti. Ayrıca ülkede yeni üretim kapasitelerinin yaratılması için 1989 yılının ortalarından itibaren döviz kuru düşük tutulmaya başlamıştı.

6. 1990'LI YILLARDA TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DIŞA AÇILMASI VE GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI

1990'lı yıllarda da ihracat ile ithalatta kaydedilen artışlarla dışa açılma devam etmiştir. GSMH harcamalar açısından incelendiğinde 1990 yılında ihracattaki artış nominal %11,5 olmasına karşılık ekonomideki talep ve üretim artışına paralel olarak ithalat hacminde özellikle de yatırım ve ara mallarının ithalatında yüksek artışlar gerçekleşmişti. Aynı yıl faiz oranlarındaki artış ve TL'nin reel değer kazanması sonucunda toplam 3 milyar dolarlık kısa vadeli sermaye girişi olmuştu. Sermaye hareketlerindeki bu gelişme nedeni ile rezervler artış göstermeye devam etmişti. 1990 yılı sonunda aşın değerlendirilmiş TL politikası sonucu uluslararası rezervler 11.4 Milyar dolar olarak gerçekleşmişti.

1992 yılından itibaren aşırı değerlenmiş TL politikasından yavaş yavaş vazgeçilmeye çalışılmış, fakat yurtdışından borçlanılan kısa vadeli fonların ülkemize gelişini devam ettirmek için faiz oranları yükseltilmiştir. Özellikle reel faiz oranlarının yüksek tutulması, ülkemize yönelik yabancı kısa vadeli döviz akışını sağlamış, ancak özel sektör üzerinde dışlama etkisi yaratarak, özel sektör yatırımlarını olumsuz yönde etkilemişti (Parasız, 1995).

Kamu yetkililerinin faiz oranlarını düşürme girişimlerinin yanı sıra 1990-1991 yıllarında gelişmiş ülkelerde gözlenen ekonomik durgunluk, Körfez Krizi ve Doğu Avrupa'daki yeniden yapılanmalar uluslararası ticareti olumsuz yönde etkilemişti. Özellikle 1993 yılında dış ticaret açığı Cumhuriyet tarihinin rekorunu kırmıştı. Bu durumda açıklarını ve finansman gereksinimlerini devletin yanı sıra bankalar, belediyeler ve özel şirketlerde dış borçlanmayla karşılama yoluna gitmişlerdi. Böylece açık pozisyon durumunda olan birçok kurum hızlı devalüasyon politikası uygulaması yüzünden kur farkları nedeniyle büyük zararlarla karşılaşmışlardı (Uzunoğlu, 1994). Bu durum sonucunda 1994 yılında kriz patlak vermişti.

1994 yılında yaşanan istikrarsızlıklara rağmen 1995 yılının dördüncü ayından itibaren ekonomide içsel dinamiklerden kaynaklanan bir iyileşme gerçekleşmişti. Gümrük Birliği görüşmelerinde yerli ve yabancı sermaye yatırım eğilimini güçlendirmişti. Kriz yılında 11,5 milyar dolar olan makine

KALYONCU – SEVİM - SEZGİN

KHO BİLİM DERGİSİ CİLT: 23 SAYI: 1 YIL: 2013

teçhizat yatırımları 1995 yılında 18,4 milyar dolara yükselmişti (Türkoğlu, 2001).

1995'te başlayan yatırım artışı 1996 yılında da devam etmiştir. Gümrük Birliği'nin Avrupa Birliği'ne yapılan ihracatı arttıracak beklentisi nedeni ile özellikle tekstil ve konfeksiyon alanında yatırım hamlesi başlamıştı. Ancak bunda başarılı olunamadı. Özellikle tekstilde atıl kapasite tehlikesi ortaya çıkmıştı. Bu kapasite fazlalığı sonraki yıllarda bu sektörü, dış kaynaklı krizlere karşı korumasız bıraktı.

Tüm belirsizlikler ve istikrarsızlıklara rağmen 1996 yılında Gümrük Birliği sonrasında artan ithalata karşı koyabilmek için, firmaların yeniden yapılanma gayreti içinde olmaları ile yatırım ve tüketim eğilimi güçlenmiş, büyüme ivmesi devam etmişti. Söz konusu dönemde gerçekleşen net sermaye girişini 8 milyar doları aşmasının da büyümeye önemli katkıları olmuştu.

1997 yılında ise Güneydoğu Asya ülkelerinde başlayan kriz neticesinde Asya ülkelerinde zarar eden yabancı yatırımcıların, bu zararlarını karşılamak için Türkiye'deki yatırımlarını geri çekmeleri istikrarsızlık riski oluşturmuştu. Bunun yanı sıra Ağustos ayında patlayan Rusya krizi, Türkiye ekonomisini Asya krizine göre daha şiddetli etkilemişti. 1998 yılında uluslararası piyasalardan net sermaye girişi 925 milyon dolara kadar gerilemişti (Eğilmez ve Kumcu, 1997). Ayrıca bankacılık kesiminde de sorunlar artmaya başlamıştı. 1999 yılında İnterbank ile birlikte birkaç bankanın tasarruf mevduatı sigorta fonuna devredilmesi mali piyasalarda dalgalanmalar yaratmıştı. Türkiye ekonomisinin istikrara kavuşturulması için 1999 yılında istikrar programı hazırlanıp, 2000 yılında uygulanmaya kondu.

2000 yılında uygulamaya konulan istikrar programı ilk aylarda başarıyla yürütülürken üçüncü çeyrekte olumsuz gelişmeler ortaya çıkmıştı. Özellikle kısmen aşırı değerli TL kısmen de 2000 yılında %7 gibi yüksek düzeyde büyüme nedeni ile %86'sı ara malı ve yatırım malından oluşan ithalat %23 artarken ihracat artışı sadece %2.2 olarak gerçekleşti. Bu arada hızla düşen faiz oranları nedeni ile tüketici kredilerinin %300 artışının neden

olduğu iç talep patlaması sonucu üretimin ihracat yerine iç tüketime yönelmesi ihracatta olumsuz gelişmelere neden olmuş, 2000 yılı cari işlemler açığı 9.8 milyar dolar ile GSMH'nin %5'i seviyesine ulaşmıştı (Keyder, 2001).

2000 yılında uygulamaya konulan istikrar programının başarıya ulaşamaması sonucunda, güçlü ekonomiye geçiş programı hazırlanmıştı. Konumuz açısından önemli olan önceki programda kur çapasına son verilmiş olmasıdır. Bunun sonucu olarak da cari işlemler dengesindeki 9.8 milyar dolarlık aşırı değerlenmesi, Türkiye'nin aleyhine bir durum yaratmıştı. Yeni program ile döviz kurunun serbest dalgalanması öngörülmüştü (Alpago, 2002).

Program uygulaması neticesinde sabit kur rejiminden serbest kur rejimine geçilmiş, ancak finans sektöründe ağır hasarlar meydana gelmişti. Devalüasyonla birlikte TL'ye yatırım yapanlar zarara uğramıştı. Ancak 2001 yılı cari işlemler açığının 3.3 milyar dolara gerilemesi de önemli bir başarı olmuştur.

7. SONUÇ

Sonuçta Türkiye ekonomisi 1923 yılında Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra hızla gelişmiş, 24 Ocak 1980 istikrar programının yürürlüğe girmesine kadar birçok dışı açılma denemeleri geçirmiştir. Bu dönemlerin hiçbiri amacına ulaşamamış yani dışı açılmayı gerektirdiği biçimde sürdürememiştir.

21. Yüzyılda Dünyadaki hızlı yapısal değişimler ve bunların ortaya çıkardığı rekabet ve uluslararası bağımlılık sürecinde Türkiye çağı yakalamak için köklü yapısal değişimleri ve toplumsal dönüşümleri gerçekleştirmek durumunda olmalıdır. Dışa açılarak küreselleşmenin avantajlarından en üst seviyede yararlanmalıdır. Ancak bu tarihte olduğu gibi bir takım ödünler vermek şeklinde değil, dünya ülkeleri arasında seçkin bir yer edinilmesi şeklinde olmalıdır.

KALYONCU – SEVİM - SEZGİN

KHO BİLİM DERGİSİ CİLT: 23 SAYI: 1 YIL: 2013

Geniřleyen Avrupa'da Türkiye yerinin belirlenmesi amacıyla 1997 yılında AB konseyine sunulmak üzere hazırlanan Düşünceler Kâğıdı'nda Türk ekonomisinin yaklaşık 15 yıldır süre gelen parasal ve siyasal istikrarsızlık ortamında çok hızlı bir gelişme gösterdiği içe dönük ve güdümlü bir ekonomiden "Dışa dönük ve liberal bir ekonomi modeline" geçtiği belirtilmiştir.

Türkiye'nin dış ticaretinde Avrupa Birliği ülkeleri ilk sırada yer almaktadır. Dolayısıyla topluluk ülkelere olan ihracat ve ithalat sürekli artmaktadır. Bu bağlamda Gümrük Birliği çerçevesinde gerekli kurumsal ve hukuksal alt yapı oluşturularak, yerli ve yabancı yatırımlar artırılarak, Türkiye ile AB ülkeleri arasında var olan gelir ve verimlilik farkları kapatılarak Türkiye hak ettiği gelişmişlik düzeyine kavuşmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akarlı,E., Belgelerle Tanzimat, Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuat Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri,İstanbul:Boğaziçi, 1978.
- Akşin,S., "İttihat ve Terakki Üzerine", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 1971.
- Alpago,H., IMF-Türkiye İlişkileri,İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2002.
- Aydemir,Ş.S., Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938), Remzi Kitabevi, 1995.
- Aydın,M., Tanzimat'la Aranan Hüviyet, Ankara: TTK Basımevi,1994.
- Babuşçu,Ş., "Toptancı Bankacılık ve Türkiye Uygulaması",Muhasebe İşletme ve Finans, 585,1991.
- Başol,K., Türkiye Ekonomisi,İzmir: ÜBF Yayınları,1983.
- Boratav,K., Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Gerçek, 1995.
- Çavdar,T.,Türkiye'de Liberalizm, İmge, 1992.
- Çelebi,I., Dışa Açık Büyüme ve Türkiye, E Yayınevi, 1991.
- DPT, 1985 Yılı Programı, Ankara,1981.
- Eğilmez,M., Kumcu,E., Ekonomi Politikası Teorisi ve Türkiye Uygulaması. İstanbul: Om,1997.
- Ekonomisi, Ankara: İİBF, 1982.
- Hiç,M., Türkiye Ekonomisi Analizi-Başlıca Ekonomik Göstergelerle, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1980.

KALYONCU – SEVİM - SEZGİN

KHO BİLİM DERGİSİ CİLT: 23 SAYI: 1 YIL: 2013

Karakoyunlu,Y., Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci, Dialog Yay.,1997.

Karluk,S.R., Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi, Eskişehir: İTİA,1981.

Kazgan,G., Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen, İstanbul: Bilgi Üniversitesi,2002.

Kazgan,G.,Ekonomide Dışa Açık Büyüme, İstanbul: Altın Kitaplar,1988.

Kazgan,G.,Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri,İstanbul:Altın Kitaplar,1994.

Kepenek,Y., Yentürk,N., Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye, 1982

Kepenek,Y., Yentürk,N., Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi,1994.

Keyder,N., "Türkiye'de 2000-2001 Krizleri ve İstikrar Programları, "İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,2001.

Kılıçbay,A., "İhracatın Durumu", Ankara Ticaret Odası Dergisi,1970.

Mardin,Ş., Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1908-1918), Ankara: SBF, 1962.

Meray,S., Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler,Ankara:SBF,1973.

Öksüz,S.,Türkiye'de Para ve Dış Denge,Eskişehir: İTİA.,1980.

Pamuk,Ş.,100 Soruda Osmanlı - Türkiye İktisat Tarihi: 1500-1914,İstanbul: Gerçek,1993.

Parasız,M.İ., Kriz Ekonomisi Hiperenflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları,Bursa: Ezgi,1995

KALYONCU – SEVİM - SEZGİN

KHO BİLİM DERGİSİ CİLT: 23 SAYI: 1 YIL: 2013

Rostow,W.W., "Sanayi Devrimi Nasıl Başladı", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 30,1971.

Sağlam,D., Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları, Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş.,1976.

Seyidoğlu,H.,Uluslararası İktisat, Teori ve Uygulama, Ankara:Turhan,1982.
Şahin,H., Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi - Bugünkü Durumu Bursa: Ezgi,1995.

Tekeli,İ.,İlkin,S., 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisat Politikaları Arayışı, Ankara, 1983.

Türkoğlu,F., "Krizin Ayak Sesleri", Görüş Dergisi,47, 2001.

Uzunoğlu,S., "Para Piyasalarındaki Yangın Reel Kesime Sıçradı", İktisat Dergisi,347, 1994.

Ürönlü,C., 1838 Ticaret Sözleşmesi, DPT Yayını,1975.